

NOVČANE INSTITUCIJE I JAVNE FINACIJE U BJELOVARSKO-KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI OD 1847.-DO 1910. NA OSNOVI STATISTIKE

Prof. dr. sc. MILIVOJ REĐEP
Doc. dr. sc. KSENIJA VUKOVIĆ
Sveučilište u Zagrebu
Fakultet organizacije i informatike
Pavlinska 2, HR 42000 Varaždin

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno/Received: 10.11.2007.
Prihvaćeno/Accepted: 27.12.2007.

U radu se istražuje uloga kreditnog kapitala u vrijeme transformacije feudalnih u kapitalističke proizvodne odnose, a koja se odigravala na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Ono što je karakteriziralo ove procese u Hrvatskoj i Slavoniji u svoj punoći izražavalo se i u Bjelovarsko-križevačkoj županiji, a to je značilo stalan nedostatak novčanih sredstava, slaba financijska moć hrvatsko-slavonskih banaka te njihova nemogućnost da financiraju značajnije gospodarske aktivnosti. Hipotekarni krediti javljali su se u većem broju, ali malih iznosa, i nisu na ovom području mogli imati ulogu pokretača bilo kakve značajnije gospodarske aktivnosti. Bjelovarsko-križevačka županija je u svim tim procesima dijelila sudbinu Hrvatske i Slavonije bez nekih značajnijih odstupanja.

Ključne riječi: Bjelovarsko-križevačka županija, kreditne institucije, banke, štedionice, vjeresijske zadruge, krediti, hipoteke.

Nastojanje i oblikovanje kapitalističkih proizvodnih odnosa odvijalo se u Europi tijekom više stoljeća. Dok je u razvijenim zemljama proces formiranja kapitalizma završen, u manje razvijenim zemljama Europe, a među takve možemo ubrojiti i Hrvatsku i Slavoniju, taj se proces nalazi tek u početnom obliku. Devetnaesto stoljeće je vrijeme kad na ovom području kapitalizam tek nastaje, osobito nakon promjena izvedenih 1848. godine, koje su omogućile uklanjanje smetnji feudalnog sistema i stvaranje novog društveno-ekonomskog sistema.

Iako su Hrvatska i Slavonija bile izrazito agrarne zemlje, za proces transformacije presudni su upravni procesi u izvanagrarnim djelatnostima, osobito u bankarstvu, prometu te izvanagrarnoj proizvodnji - obrtu i industriji. U ovom radu želimo se zadržati na ulozi kreditnog kapitala u stvaranju građansko-kapitalističkog društva u Hrvatskoj i Slavoniji, s posebnim osvrtom na Bjelovarsko-križevačku županiju.

Kreditni (bankarski) kapital imao je uvijek značajnu ulogu u transformaciji proizvodnih odnosa. Ako želimo istražiti djelovanje ovog oblika kapitala u stvaranju kapitalističkih proizvodnih odnosa u Hrvatskoj i Slavoniji, moramo govoriti o dva osnovna pitanja:

1. o posljedicama prihvaćanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, osobito njenog dijela od § 11. - § 30., tzv. "financijske nagodbe".
2. o razvoju kreditnih institucija, kreditnog potencijala i o oblicima njegova djelovanja.

U Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, uz niz državnopravnih pitanja, za ovaj rad osobito je značajan dio koji se odnosi na financijska pitanja, a određen je § 11. - § 30. Prema tim paragrafima određeno je da će Hrvatska plaćati za pokriće zajedničkih troškova ugarsko-hrvatske državne zajednice, te da će snositi i zajedničke troškove čitave Monarhije na temelju porezne snage. U

§ 12. određena je kvota u iznosu od 6,44% od sveukupnih izdataka za prije navedene zajedničke poslove. Potrebe unutrašnje uprave određene su tangantom od 45% svih izravnih i neizravnih poreza Hrvatske i Slavonije, dok 55% otpada na podmirenje zajedničkih ugarsko-hrvatskih potreba (§ 16. i § 17). Za prvo vrijeme - 10 godina, tangenta se neće izračunavati, već je utvrđena u paušalnom iznosu od 2,200.000 forinti (§ 15). Ta "financijska nagodba" kao dio Hrvatsko-ugarske nagodbe doživjela je nadopunu i izmjenu (1873.), dok su u razmacima od 10-ak godina sklapane nove financijske nagodbe - druga 1877., treća 1880., četvrta 1888., koja je produljena do 1903. i posljednja - peta 1906. godine. Iako je tijekom sklapanja novih financijskih nagodbi dolazilo do nekih promjena, one ipak nisu značajne u tolikoj mjeri da bi se bitnije promijenio položaj Hrvatske u odnosu na Mađarsku.

U pedesetogodišnjem trajanju Nagodbe, a time i njezinog financijskog dijela, neprekidno su se dešavali sukobi Hrvata i Mađara oko financijske samostalnosti Hrvatske i Slavonije, jer su u čitavom tom vremenu Hrvatska i Slavonija bile u podređenom položaju i sistematski su osiromašivane, a što je u velikoj mjeri i doprinijelo raskidu veze s Mađarskom 1918. godine, odnosno s Austro-Ugarskom Monarhijom.

Nedostatak novčanih i kreditnih sredstava naročito je došao do izražaja u drugoj polovici 19. stoljeća, tj. nakon ukidanja feudalizma.¹

Zapravo do 1868. godine, tj. do sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, na teritoriju Hrvatske i Slavonije radila je samo jedna kreditna institucija

1 U vrijeme neposredno nakon ukidanja kmetstva, u Hrvatskoj i Slavoniji djeluje samo jedna novčarska institucija, i to s malim sredstvima. Prema podacima iz 1865. godine od ukupnih novčanih sredstava Habsburške Monarhije na Hrvatsku i Slavoniju otpadalo je 0,53% ukupnih sredstava u štedionicama, odnosno 0,128% ukupnog kapitala u bankama i štedionicama. Po tom pokazatelju, od svih dijelova Habsburške Monarhije nepovoljniji položaj imale su samo Dalmacija i Bukovina. Stanovništvo Hrvatske i Slavonije (banske) činilo je 2,77% ukupnog broja stanovnika Austrije, a uključujući i Vojnu krajinu 4,98% ukupnog stanovništva. Novčana sredstva banaka i štedionica, računajući po stanovniku, iznosila su za Bansku Hrvatsku i Slavoniju 0,68 forinti, a uključujući i Vojnu krajinu 0,38 forinti po stanovniku. I po tim pokazateljima Hrvatska i Slavonija su na kraju rang-liste dijelova austrijskog carstva samo ispred Dalmacije i Bukovine, a daleko iza razvijenih austrijskih pokrajina - Štajerska 11,57, Donja Austrija 26,56, Gornja Austrija 10,78 forinti po stanovniku - sl. Podaci prema: Timet, T.: "Razvitak štedionica u jugoslavenskim zemljama bivše austrijske carevine", "Putovi revolucije" 1-2, Zagreb, 1963., str. 309-313.

- Prva hrvatska štedionica koja je počela s radom 14. prosinca 1846. godine.

Skromni kapital od 42.000 forinti nije dozvoljavao da se razvije poslovanje te institucije.² Za prve godine poslovanja, tj. od 1847.-1851. godine, karakteristično je značajan udio hipotekarskih zajmova u plasmanu sredstava. Tako su, na primjer, 1847. godine zajmovi na nekretnine iznosili 27.410,40 forinti, što je činilo 35,3% štednih uloga, odnosno, uzimajući u obzir i dioničku glavnicu od 40.000 forinti, 23,3%. Od 1851. do 1878. godine vidljivo je znatno smanjenje plasmana u hipotekarne dugoročne zajmove. Postotak plasmana je uglavnom oko 20%, a tek izuzetno prelazi 30%, kao npr. u razdoblju od 1868.-1871. godine.

U razdoblju od 1878.-1914. godine zapaža se stalan rast štednih uloga koji su 1914. godine iznosili čak 93,695.998,36 kruna, kao i dugoročnih hipotekarnih zajmova, a ti su 1914. godine dosegli iznos od 57,973.298,02 kruna. I tijekom Prvog svjetskog rata Prva hrvatska štedionica bavila se novčarskim poslovima, npr. upisom ratnog zajma kojeg je bilo ukupno preko 100 milijuna kruna, a kao novčarski zavod nastavila je poslovanje pod istim imenom i u novonastaloj državi Kraljevini SHS.

U vremenu od 1860. godine pa do sklapanja Nagodbe započinje u Ugarskoj osnivanje većeg broja novčarskih zavoda koji su, iako u maloj mjeri, plasirali sredstva i u sjeverna područja Hrvatske i Slavonije. Uz učešće austrijskog i stranog kapitala stvoreno je 5 velikih banaka, dok je domaći kapital stvorio mrežu od preko 300 banaka. Tada je stvorena i najznačajnija među ugarskim bankama - Ugarska opća kreditna banka.

Trgovački kapital Hrvatske i Slavonije dao je značajan doprinos osnivanju novčarskih zavoda.

2 "Prva hrvatska štedionica počela je skromno, a narod ju je primio s velikim nepovjerenjem, što nije ni čudo jer je bila prvi hrvatski novčani zavod, a počela je raditi u narodu koji je u ondašnjim oskudnim prilikama mogao samo malo uštedjeti, a i to malo volio je čuvati kod kuće, smatrajući takvu vrstu štednje najsigurnijom. Prva hrvatska štedionica uzela je na sebe pionirsku zadaću da odgoji narod da svoje uštedevine čuva, ali ne kod kuće već kod novčarskog zavoda koji je jedva počeo raditi, a svoju solidnost morao je dokazati tek u budućnosti". Timet, T.: "Razvitak hipotekarnih i komunalnih zajmova klauzuralnih za izdane hipotekarne založnice i komunalne zadužnice kod novčanih zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji", članak objavljen u "Prilozima za ekonomsku povijest Hrvatske", Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1967., str. 196.

Uviđajući da su kreditne institucije neophodne za unapređenje narodnog gospodarstva, trgovački kapital preko trgovačko-obrtničkih komora u Zagrebu i Osijeku počinje preuzimati akcije za osnivanje domaćih kreditnih institucija, tako da je 1868. godine osnovana Hrvatska eskomptna banka te 1872. godine Hrvatska komercijalna banka, obje u Zagrebu.

Tipičan slučaj da se novčarsko-kreditnim institucijama potisne hrvatska privreda bilo je osnivanje Hrvatsko-slavonske zemaljske hipotekarne banke 1892. godine. U literaturi ova se institucija naziva aristokratskom "...jer su u njejoj upravi bili u većini pripadnici hrvatske aristokracije, a s njima kao stvarni upravljači i predstavnici mađarske buržoazije. Visoko hrvatsko plemstvo davalo je samo imena, ali bez većeg utjecaja na upravu".³ U cilju potiskivanja domaćih kreditnih zavoda ta novčarska institucija osnovala je Hrvatsko-slavonsku zemaljsku centralnu štedionicu na dionice 1905. godine. Ova institucija nije ostvarila ideju svojih osnivača da uništi domaće institucije, posebno Prvu hrvatsku štedionicu, jer je npr. u razdoblju od 1908.-1910. godine povećala štedne uloge od 3,590.007 na 4,015.216 ili za 425.209 kruna, dok je u isto vrijeme porast kod Prve hrvatske štedionice bio od 5 4,911.011 na 68,612.014 kruna, ili za 13,701.003 krune.

Možemo spomenuti da su na teritoriju Hrvatske i Slavonije svoje filijale imale i banke iz Austrije i Mađarske. Tako je npr. 1854. godine u Zagrebu osnovana filijala Austrijske narodne banke s kapitalom od 500.000 forinti, a 1856. godine ista banka osnovala je filijalu i u Rijeci s istim iznosom kapitala.

Uz prije spomenute banke kao i Riječku banku te Slavonsku komercijalnu i Eskomptnu banku, postojao je i čitav niz štedionica i tzv. "pripomoćnih" društava. Te štedionice i društva ublažavala su na neki način nedostatak kreditnih institucija, to više što su osnivane i po manjim mjestima, a mogli bismo reći i selima. Kako je u Hrvatskoj i Slavoniji rastao broj kreditnih ustanova prikazujemo u tablici broj 1.

U tablici 1. jasno se vidi da je naročito intenzivno porastao broj vjeresijskih zadruga, i to u razdoblju od 1900. - 1913. godine. Te vjeresijske zadruge osnivane su kao hrvatske seljačke zadruge s Hrvatskom poljodjelskom bankom, a srpske zemljoradničke zadruge sa Srpskom bankom, ali i zadruge vezane za Zemaljsku središnjicu vjeresijskih udruga u Budimpešti. Preko njih se zapravo okupljaju "...financijska sredstva pokrajinske trgovačke i seoske buržoazije".⁴ Takva koncentracija kapitala bila je interesantna zbog slabe prodornosti i djelotvornosti domaće krupne trgovačke i industrijske buržoazije. Tek spajanjem relativno velikih kapitala, prikupljenih kroz razgranatu mrežu vjeresijskih zavoda, s kapitalom trgovačkim i poduzetničkim, dolazi do stvaranja kapitala sposobnog za veće pothvate.⁵ U posljednjem periodu promatranog razdoblja, kad je već uspostavljena mreža novčarskih institucija, raspoloživa sredstva u tim institucijama kretala su se kako tu prikazuje tablica 2.

Tablica 1. Kreditne institucije u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju od 1847. do 1913. godine

Godina	Banke	Štedionice	Vjeresijske zadruge	Ukupno
1847. 1865.		2		2
1866. 1870.	2	8	4	14
1871. 1875.	6	32	23	61
1880.	5	33	18	56
1885.	6	39	49	94
1890.	7	41	46	94
1895.	12	50	61	123
1900.	19	75	148	242
1905.	33	97	642	772
1910.	52	137	744	933
1913.	61	146	832	1039

Izvor: Osim 1913. god., Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije I. 1905., Zagreb, za 1913., str. 551. Signjar R.: Statistički atlas Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1875. 1915. Zagreb, 1915., tab. XCVII.

4 Karaman, I.: "Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću", Školska knjiga, Zagreb, 1972., str. 204.

5 "Tek u toj simbiozi postigao je domaći kapital potrebnu snagu za veće investicije i preuzeo ulogu aktivnog nosioca pozitivnih težnji u razvitku kapitalističke privrede". Karaman, I.: Isto, str. 204.

3 Timet, T.: Isto, str. 160.

Godina	BANKE		ŠTEDIONICE					
	Aktiva	Vlastita glavnica	Aktiva	Vlastita glavnica				
1880.	11422	2415	38838	3132	4000	1706	54260	7253
1885.	14760	2642	50422	4392	7010	3394	72192	10428
1890.	17138	3004	59930	5442	8125	4150	85193	12596
1900.	104326	18493	107898	13489	21429	10519	233653	42501
1905.	202608	26445	196401	20884	57943	16510	456952	63819
1910.	314526	47695	303066	45931	64521	19465	682113	113091

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije I. 1905., Zagreb, 1913., str. 555-558. i Isto, II. 1906. 1910., Zagreb, 1917., str.433.

Iz tablice 2. vidljiv je porast mase kapitala plasiranog u hrvatsko-slavonskim kreditnim institucijama. Godine 1910. taj kapital iznosio je oko 682 milijuna kruna, no istovremeno je u Mađarskoj u kreditnim institucijama plasirano oko 4,5 milijarde kruna, tako je ukupni kreditni potencijal Hrvatske i Slavonije predstavljao tek 15,2% kapitala ugarskih banaka, uz napomenu da je gotovo polovica kreditnog potencijala Ugarske u rukama 23 od 1.011 kreditnih institucija. Time je u Ugarskoj izvršen proces koncentracije kreditnog potencijala koji u Hrvatskoj nije proveden jer se osjećala prevelika disperzija i onako skromnih sredstava na velik broj kreditnih zavoda. Svakako da uslijed toga kreditni kapital Hrvatske i Slavonije nije mogao odigrati onu ulogu u procesu koncentracije proizvodnje i stvaranju krupnih industrijskih poduzeća koju je imao u Austriji i Ugarskoj. Nedostatak i slabost kredita i kreditnog sistema i njegova nesposobnost koja iz toga proizlazi, da odigra onu ulogu u transformaciji proizvodnih odnosa koji je takav kapital odigrao u razvijenim zemljama Zapadne Europe, u znatnoj su mjeri pridonijeli da je gospodarstvo Hrvatske i Slavonije imalo sva obilježja zaostalosti.

Procesi koji su bili tipični za Hrvatsku i Slavoniju imali u svoj odraz i u Bjelovarsko-križevačkoj županiji. Tako je i ovdje do značajnijeg širenja novčarskih zavoda došlo koncem 19., odnosno u prvom desetljeću 20. stoljeća. Promjene u broju vjeresijskih udruga vidljive su

iz tablice 3. Prva banka na ovom području osnovana je 1898. godine, a prva štedionica u ovoj županiji je Bjelovarska štediona osnovana 1872. godine. Kao i u ostalim dijelovima Hrvatske i Slavonije, 80-ih godina 19. stoljeća javila se stagnacija u razvoju novčarskih zavoda, da bi u zadnjem desetljeću 19. stoljeća došlo do intenzivnijeg osnivanja novčarskih zavoda, tako da je 1896. godine bilo 7, a 1910. godine 22 štedionice.⁶ Do 1900. godine bilo je svega 15 vjeresijskih zadruga, da bi sljedećih 10 godina njihov broj porastao na 99.⁷ Vjeresijske zadruge bile su osnivane pretežno

6 U Izvješću upravnog odbora i kr. župana Županije Bjelovarsko-križevačke (IBK) za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca 1905. stoji da su djelovali sljedeći vjeresijski zavodi:

- bjelovarska štediona utemeljena 1872. godine
- županijska štediona utemeljena 1895. godine,
- bjelovarska pomoćna zadruga utemeljena 1895. godine,
- štedna i pripomoćna zadruga utemeljena 1895. godine,
- srpski kreditni zavod utemeljen 1898. godine,
- banka i štediona dioničarsko društvo utemeljeno 1904. godine,
- hrvatsko građansko uložna i predujmovna udruga utemeljena 1905. godine.

Uz te vjeresijske zavode novčanim poslovima bavile su se i tri tvrtke: Ignatz Kreutzer, S. D. (IBK, 1906., str. 72.).

7 "Već u izvještaju za godinu 1902., navedoh, da je postojalo te godine već četrdeset gospodarstvenih vjeresijskih udruga osnovanih temeljem zakonskog članka XIII od godine 1898; zajedničkog ugarsko-hrvatskog državnog sabora. Ove vjeresijske udruge, kojim je sjelo u gradovima Bjelovaru, Koprivnici te Križevcima i u sjedištu kotarskih oblasti u Čazmi, Garešnici, Đurđevcu i Kutini, a ostalih u sjedištih poglavarstva upravnih općina, potpomažu znatno trgovinu i obrt, te su članovi zemaljske vjeresijske udruge.

Djelovanje tih vjeresijskih udruga napreduje postepeno, nu trajno obzirom na ine mnogobrojne novčane zavode koji se nalaze kako u spomenutim gradovima tako i u sjedištima nekih kotarskih oblasti kao Đurđevcu, Čazmi, Kutini, Garešnici kao i u susjednoj Ugarskoj gdje također podravsko pučanstvo sklapa zajmove". IBK, 1903., str. 101/2.

s ciljem da se preko njih plasiraju sredstva malim poljoprivrednim gospodarstvima kakva su bila dominirajuća u Hrvatskoj i Slavoniji, a i u Bjelovarsko-križevačkoj županiji.⁸

županiji

Godina	Banke	Štedionice	Vjeresijske zadruge	Ukupno
1896.		7	6	13
1897.		7	8	15
1898.	1	8	12	21
1899.	1	10	14	25
1900.	1	10	15	26
1901.	1	12	54	67
1902.	1	12	64	77
1903.	2	15	70	87
1904.	3	16	80	99
1905.	3	16	79	98
1906.	4	20	89	113
1907.	3	22	90	115
1908.	3	22	93	118
1909.	3	23	92	118
1910.	3	22	99	124

Izvor: Statistički godišnjak I., str. 551 2., Statistički godišnjak II., 427 8.

Takva namjena jasno je vidljiva iz strukture članova vjeresijskih zadruga. Godine 1905. 79 vjeresijskih zadruga u Bjelovarsko-križevačkoj županiji imalo je 13.386 članova, od čega je na poljoprivrednike otpadalo 11.016, obrtom se bavio 1.281 član, a trgovinom i vjeresijstvom 494 člana. Otprilike ista situacija bila je i 1910. godine. Od 15.382 člana na poljoprivrednike je otpadalo 12.733 člana, na obrt 1.448 članova, a trgovinu i vjeresijstvo 462 člana. Iz ovih brojki proizlazi

da je 83% članstva vjeresijskih zadruga pripadalo poljoprivrednoj proizvodnji i usmjeravalo plasman kredita u mala seoska gospodarstva, radi čega su uostalom i osnivane.

U tablici 4. prikazana su novčana sredstva kreditnih institucija Bjelovarsko-križevačke županije u razdoblju od 1885. - 1910. godine.

Iz tablice 4. proizlazi nekoliko konstatacija:

- 1) Iako od 1900. godine vrlo brzo raste broj vjeresijskih zadruga, prema raspoloživim novčanim sredstvima najvažnije institucije bile su štedionice koje su 90-ih godina 19. stoljeća imale 85%, 1900. godine 80%, a 1910. godine preko 70% ukupne imovine novčarskih institucija, dok su im u strukturi vlastitih sredstava novčarskih institucija Bjelovarsko-križevačke županije vlastita sredstva iznosila od 40% 1890. do 66% 1910. godine.
- 2) Vjeresijske zadruge bile su značajne brojem ali ne i financijskom snagom, što je vidljivo iz činjenice da je 1910. godine 99 vjeresijskih zadruga raspolagalo s ukupnom imovinom u visini od 5,516.000 kruna, odnosno prosječno 52.000 kruna po jednoj vjeresijskoj zadruzi, te vlastitom glavnicom od 17.000 kruna po jednoj zadruzi, dok je istovremeno svaka od 22 štedionice raspolagala s prosječno 980.000 kruna ukupne imovine, odnosno 218.000 kruna vlastite glavnice.
- 3) Udio vlastite glavnice u ukupnoj imovini novčarskih institucija Bjelovarsko-križevačke županije nešto je više (20 - 30%) nego što je to bio prosjek za čitavu Hrvatsku i Slavoniju (17-18), ali to nije razlika koja bi bitno utjecala na položaj kreditnih institucija u Bjelovarsko-križevačkoj županiji u odnosu na kreditne institucije u ostalim dijelovima Hrvatske i Slavonije.

⁸ Na osnovi popisa gospodarstva iz 1895. godine u Bjelovarsko-križevačkoj županiji na gospodarstva do 20 jutara otpadalo je 93,4% ukupnog broja gospodarstava, a zahvaćala su 69,5% ukupnih površina.

Godina	BANKE		ŠTEDIONICE		VJERESIJSKE ZADRUGE		UKUPNO	
	Aktiva	Vlastita glavnica	Aktiva	Vlastita glavnica				
1885.			1713	273	362	348	2075	621
1890.			2433	401	635	600	2834	1001
1895.			4837	679	533	509	5370	11881
1900.	407	93	8524	1506	1766	1556	10697	3155
1905.	2843	533	15494	2445	3666	1285	22003	4203
1910.	2913	711	21549	4795	5156	1708	29658	7214

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije I., 563 4, II., 434.

Osnovane sa svrhom da prikupljaju slobodna novčana sredstva te ih plasiraju u vidu kredita, kreditne institucije su i nehotice doprinosile stalnom pogoršanju položaja značajnog dijela stanovništva Bjelovarsko-križevačke županije, kao i u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji.

Poznato je da se druga polovica 19. stoljeća može smatrati prijelazom iz feudalnih u kapitalističke proizvodne odnose,⁹ u kojem razdoblju se javila i agrarna kriza sa svojim razornim djelovanjem, stalan je rast opterećenosti seoskih posjeda kao rezultat brzog rasta uknjiživanja novih od brisanja starih tereta. Tako je prosječna godišnja razlika upisanih i brisanih tereta za razdoblje od 1901. - 1905. iznosila u Hrvatskoj i Slavoniji 13,055.000 kruna, a u razdoblju od 1906.-1910. godine 25,365.000 kruna.

U Bjelovarsko-križevačkoj županiji u vremenu od 1901.-1905. godine rasla je razlika broja

opterećenja i brisanja tereta za prosječno 3.230 godišnje, s godišnjim iznosom od 1,778.000 kruna, a u razdoblju od 1906. - 1910. godine za prosječno 2624 godišnje, s prosječnim iznosom od 2,446.000 kruna. Najznačajniju ulogu u tome imali su hipotekarni krediti.¹⁰ Broj hipotekarnih zajmova (stanje krajem godine) iznosio je u razdoblju od 1901. - 1905. godine prosječno 1254 godišnje, dok je u 1910. godini bilo svega 728 hipotekarna zajma. Masa sredstava plasiranih u hipotekarnim kreditima rasla je u apsolutnom iznosu, pa je tako u razdoblju od 1901. - 1905. godine iznosila prosječno godišnje 758.000 kruna, da bi 1910. godine narasla na 1,068.000 kruna. No, stavljajući u odnos masu sredstava s brojem hipotekarnih kredita, proizlazi da je prosječni iznos hipotekarnog kredita u razdoblju od 1901. - 1905. godine iznosio 605 kruna, a 1910. godine 1.470 kruna, što je otprilike cijena jednog jutra zemlje, a to znači da taj kredit nije mogao imati ulogu pokretača poljoprivredne ni bilo koje druge značajnije aktivnosti.

Koliki su bili iznosi kredita vidljivo je i iz sljedećih podataka:

⁹ "Tako su feudalni odnosi u Hrvatskoj ukinuti 1848. godine, zadržali su se neki ostaci feudalizma sve do potkraj 19. stoljeća. Zbog toga i razdoblje od 1848. do 1883. možemo nazvati prijelaznim od feudalnih prema kapitalističkim odnosima. Značajke su mu postepeno nestajanje feudalno-posjedovnih odnosa i polagano nastajanje građanskih. U tom razdoblju nestajanja i prilagodavanja starih formi i veoma usporenog nastajanja i jačanja novih, u svojevrsnu gospodarsko-političkom međuvlašću u kojem žive usporedo ostaci starog i zameci novog, dolazilo je često do kompromisa, sukoba i kriza. To su krize dviju struktura, od kojih feudalna pravno ne postoji, ali u stvarnosti živi, a građanska je pravno inaugurirana, ali tek počinje živjeti. To prelamanje i sukobljavanje dviju društveno-gospodarskih formacija, u vremenu koje jednako pripada i onoj koja nestaje i onoj koja nastaje, nazivamo obično 'strukturnom krizom'". Pavličević, D.: "Kućne zadruge u Vojnoj krajini", Naše teme, 11., Zagreb, 1982., str. 28.

¹⁰ Hipotekarni kredit sam po sebi ne znači istovremeno i negativno stanje za gospodarstvo, jer, ako se taj kredit uloži u gospodarske aktivnosti kojima se ostvaruje dobit, odnosno ako se on investira u aktivnosti kojima se jača gospodarska osnova, tada je njegov značaj nesumnjivo pozitivan. No, ako se zaduženje posjeda, odnosno u manjoj mjeri kuća javlja kao posljedica lošega gospodarenja, tada ono gospodarstva, prvenstveno seoska, sigurno vodi u sve težu situaciju, a što je kod manjih gospodarstava, odnosno poduzeća bio čest slučaj.

- 1) 1905. godine (promet u tijeku godine) odobrena su 2.876 hipotekarna kredita u ukupnom iznosu od 5,280.000 kruna ili prosječno 1.836 kruna po jednom kreditu.
- 2) 1910. godine (promet tijekom godine) odobrena je 3.826 kredita u ukupnom iznosu od 6,925.000 kredita ili prosječno 1.810 kruna po jednom kreditu.

Godine 1905. od ukupnog broja 2876 odobrenih hipotekarnih kredita na kredite temelje zalogu zemljišnih posjeda otpadalo je 2671 ili 93% ukupnog broja hipotekarnih kredita, te 55 ukupnog iznosa odobrenih hipotekarnih kredita, što je uzrokovalo da je prosječni kredit na zemljišni posjed iznosio 1.080 kruna, dok je na kuće odobreno 205 kredita u iznosu od 2,3980.000 kruna, odnosno prosječno 11.700 kruna po jednom kreditu.

Ista situacija bila je i 1910. godine kad je na hipotekarne kredite temeljem zalogu zemljišnih posjeda otpadalo 94% ukupnog broja odobrenih kredita, a 68% ukupnog iznosa odobrenih kredita, čime je prosječni kredit na zemljišni posjed iznosio cca 1.200 kruna.

Hipotekarni kredit na kuće činio je tek 6% ukupnog broja odobrenih kredita, ali je činio 32% ukupnog iznosa odobrenih kredita, odnosno prosječno 10.000 kruna.

Može se ocijeniti da su krediti temeljem zalogu zemljišta bili prvenstveno ulagani u poljoprivrednu proizvodnju, ali, s obzirom da su bili skromnih iznosa, nisu mogli bitno utjecati na razvoj poljoprivredne proizvodnje ovog područja, što je vidljivo i iz činjenice da se u dvadesetogodišnjem razdoblju ne dešavaju nikakve značajne promjene u ovoj grani narodnoga gospodarstva na području Bjelovarsko-križevačke županije.¹¹

¹¹ Mali posjedi i sitna nepoljoprivredna djelatnost, kakva je bila dominirajuća u Hrvatskoj i Slavoniji, nisu istini za volju ni mogli koristiti veće iznose hipotekarnih kredita. U prethodnom tekstu spomenuli smo da banke u Hrvatskoj i Slavoniji (ovdje ubrajamo i Prvu hrvatsku štedionicu, iako ona po austrijskoj klasifikaciji nije smatrana za banku) nisu raspolagale sredstvima koja bi im omogućavala izvođenje financijskih transakcija u opsegu koje je tražilo gospodarstvo Hrvatske i Slavonije. Banke iz drugih dijelova Monarhije nisu pokrivala neki značajniji interes za plasiranje kapitala na ovo područje. Austro-Ugarska banka je npr. 1878. godine (kad je otvorena filijala u Zagrebu) dodijelila 34 hipotekarna kredita na zemljišni posjed u ukupnom iznosu od 2,957.711,03 forinte ili u prosjeku 87.000 forinti, što znači da se radilo o zajmovima za veleposjednike (svota od 100.000 forinti smatrala se bogatstvom) koji su uglavnom po nekim svojim osobnim vezama uspjeli doći do tih sredstava, dok za mala i srednja gospodarstva ta banka nije pokazivala interes. Podaci prema: Timet, T.: Isto, str. 144.

Korištenje kredita na kuće prvenstveno je usmjereno na ulaganje na razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti, obrt, trgovinu, vjeresijstvo i sl., ali ni oni nisu bili takvog opsega koji bi omogućavao značajnije brži razvoj ovih djelatnosti, a time i cjelokupnoga narodnoga gospodarstva.

panije (stanje krajem godine)

Iznos (kruna)	Hipotekarni krediti			
	1905. god.		1910. god.	
	Broj	%	Broj	%
Do 100	54	6,9	27	3,7
101 200	92	11,7	74	0,2
201 1000	519	66,1	403	55,4
1001 2000	63	8,0	127	17,4
2001 4000	20	2,6	44	6,1
4001 10000	19	2,5	28	3,9
10001 20000	12	1,5	17	2,2
20001 40000	6	0,7	8	1,1
UKUPNO:	785	100,0	728	100,00

II. 452

Iz iznesenih podataka za 1905. i 1910. godinu (a gotovo ista situacija je i u ostalim godinama) jasno je vidljiva dominacija manjih iznosa hipotekarnih kredita (do 2.000 kruna) koji su 1905. godine činili 92,7%, a 1910. godine 86,7% ukupnog broja hipotekarnih kredita. Veći iznosi kredita činili su 1905. godine 7,3%, a 1910. godine 13,3% ukupnog broja hipotekarnih kredita u tečaju, a što je potvrda već prije iznesenih konstatacija.

Iz toga se može zaključiti da je hipotekarni kredit prvenstveno značio zaduživanje seljačkih gospodarstava¹² i taj dug nije doveo do napretka poljoprivredne proizvodnje već je njegova posljedica bila loše stanje i stalno povećanje za-

¹² "Naš je seljak, s malom iznimkom, upućen na vjeresiju, jer do novaca dolazi samo dva puta u godini - jednom od prodaje poljskih plodina, a drugi put kada unovči marvu. Izdade li ga ovo privredno vrelo, predan je na milost i nemilost onome od koga je novac uzajmio, da se možda više nikada ne o trese zavisnosti i ropstva." (IBK, 1904. str. 60)

duženosti¹³ u koju su zapadala seoska gospodarstva.¹⁴

Uz hipotekarne zajmove novčarski zavodi, daleko najviše štedionice, što i proizlazi iz smisla njihova osnivanja, intenzivno su se bavili prikupljanjem štednih uloga pa su tako štedionice na području Bjelovarsko-križevačke županije imale 1885. godine 1,344.000 kruna štednih uloga, što je značajna suma za ove relativno male zavode jer je iste godine njihova cjelokupna imovina iznosila 1,713.000. Štedni uložci pokazali su tendenciju relativno brzog rasta pa su tako za 25 godina, tj. od 1885. do 1910. godine porasli s 1,344.000 kruna ili za više od 7 puta. Taj rast bio je nešto brži nego u Hrvatskoj i Slavoniji kao cjelini pa je udio štednih uloga u Bjelovarsko-križevačkoj županiji u ukupnim štednim ulozima u Hrvatskoj i Slavoniji 1885. godine iznosio 3,5%, a 1910. godine 6,9%, čime se stvarao potencijal za nove plasmane raznih vrsta kredita, a što je ipak dovodilo do određenih pomaka u strukturi narodnoga gospodarstva.

Želimo li ocijeniti djelovanje kreditnih institucija u Bjelovarsko-križevačkoj županiji na prijelazu 19. u 20. stoljeće, možemo reći da su one imale značajnu ulogu u formiranju građanskog društva tržišne privrede. Činjenica je da one na ovom području nisu raspolagale velikim iznosima novčanih sredstava kao uostalom i u čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji, pa zbog toga nisu bile sposobne ulaziti u veće i značajnije gospodarske aktivnosti. Ipak su i tako skromnijim sredstvima

pokretale čitav niz djelatnosti u procesu stvaranja novog gospodarskog sustava. Sigurno da su kreditne institucije u razvijenim dijelovima Monarhije (prvenstveno Austrija i Češka) odigrale daleko značajniju ulogu nego što je to bio slučaj u Hrvatskoj i Slavoniji pa time jasno i u Bjelovarsko-križevačkoj županiji. S druge strane pojava nekih negativnosti - stalan rast zaduženosti nije bio posljedica djelovanja banaka već problema sadržanih u gospodarstvu, a plasman kredita samo je doprinio bržem raščišćavanju zaostataka prošlog sustava i stvaranja osnove za sustavni razvoj novog, što se, jasno, u naznačenim dijelovima Monarhije odvijalo daleko brže i bezbolnije nego u Hrvatskoj i Slavoniji, pa time i u Bjelovarsko-križevačkoj županiji. U toj su se Županiji procesi transformacije starog u novi sustav odvijali vrlo sporo, s postepenim raščišćavanjem preživjelih odnosa, što se odrazilo u vrlo polaganim promjenama u strukturi narodnog gospodarstva. Iako je dvadesetogodišnje razdoblje dosta dug period, ipak, zbog prije navedenih razloga, nisu se dogodile, jer nisu ni mogle, nikakve korjenite promjene u gospodarstvu Bjelovarsko-križevačke županije, već se postojeća struktura postepeno prilagođavala novim odnosima, a što ukazuje na spori gospodarski rast gospodarstva u promatranom razdoblju.

LITERATURA:

ENCIKLOPEDIJA hrvatske povijesti i kulture, Školska knjiga, Zagreb, 1980.

IZVJEŠĆE upravnog dobra i kr. Župana županije Bjelovarsko-križevačke (IZV) za vrieme od 1. siječnja do 31. prosinca za godine 1895., 1896., 1897., 1898., 1899., 1900., 1901., 1902., 1903., 1904., 1905., 1906., 1907., 1908., 1909. i 1910.

KARAMAN, I.: Problemi ekonomskog razvitka hrvatskih zemalja u doba oblikovanja građansko-kapitalističkog društva do prvog svjetskog rata, Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, Zagreb, 1981.

KARAMAN, I.: Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću, Školska knjiga, Zagreb, 1972.

KAUTSKY, K.: Agrarno pitanje, Kultura, Beograd, 1955.

13 "Zaduženost zemljišnog posjeda je još i danas samo malim dijelom izazvana potrebom za proširenjem gazdinstva; ona je daleko većim dijelom proizvod nevolje i promjena u posjedima prodaje i nasljeđivanja. Kao takva ona ne unapređuje ekonomski razvitak poljo-privrede, već ga štoviše ometa, jer je lišava sredstava za napredak. Ukoliko seljačka zaduženost nije revolucionarna, već štoviše konzervativna, ona nije sredstvo uzdizanja seljačkog načina proizvodnje ka višem načinu proizvodnje, već sredstvo koje seljački način proizvodnje održava u njegovoj dosadašnjoj nesavršenosti". Kautsky, K.: Agrarno pitanje, Kultura, Beograd, 1955., str. 285/6.

14 "Jeftinom vjeresijom, a koju može bez mnogih formalnosti i troška polučiti, naš se seljak oslobađa od pijavica. Ali ni ovdje se ne smije smetnuti s uma da su ratarske vjeresijske udruge zvane samo na podjeljivanje razmjerno malih zajmova, a nisu zvane da se upuštaju u bankovne poslove ili da prave konkurenciju velikim štedionicama. Nadalje, neophodno je nužno za očuvanje ratarskih staleža da vjeresiju upotrebljavaju samo oni koji ju trebaju i koji kane investicijama proširiti svoje gospodarstvo. A uprave vjeresijskih udruga upravo su zvane da se članovima ne dadu lakoumno zaduživati jer bi tada glavna svrha kojoj su one namijenjene bila promašena." (IBK, 1904. str. 60)

LUNAČEK, V.: Ugarsko-hrvatska finansijska nagodba, Obzor, Spomen knjiga 1860.-1935., Zagreb, 1936.

PAVLIČEVIĆ, D.: Kućne zadruge u Vojnoj krajini, Naše teme, 11, Zagreb, 1982.

PAVLIČEVIĆ, D.: Hrvatske kućne zadruge (do 1881), Zagreb, 1989.

RADENIĆ, A.: Položaj i borba seljaštva u Sremu od kraja XIX. veka do 1914., SANU, Posebna izdanja CCCV, Odeljenje društvenih nauka, knjiga 27, Beograd, 1958.

SIGNJAR, R.: Statistički atlas Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1875.-1915., Publikacije kr. Statističkog ureda u Zagrebu, I.XVII., Zagreb, 1915.

STATISTIČKI godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije I., 1905., Publikacije hr. Zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu L.IX., Zagreb, 1913.

STATISTIČKI godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije I., 1905., Publikacije hr. Zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu L.XXII., Zagreb, 1917.

TIMET, T.: Razvitak štedionice u jugoslavenskim zemljama bivše austrijske carevine, "Putevi revolucije" 1-2, Zagreb, 1963.

TIMET, T.: Razvitak hipotekarnih i komunalnih zajmova klauzuliranih za izdane hipotekarne založnice i komunalne zadužnice kod novčanih zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji, Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1967.

VRBANIĆ, F.: Osvrt na finacijsku nagodbu između Hrvatske i Ugarske, Zagreb 1897.

SUMMARY

Monetary Institutions and Public Finances in Bjelovar-Križevci County from 1847-1910, statistically based data

Keywords: Bjelovar-Križevci County, loan-giving institutions, banks, savings banks, mortgages, credit associations.

This work explores the role of loan capital in the period of transformation from feudal into capitalist production relations that was taking place at the turn of the 19th and the 20th centuries. The main features of these processes in Croatia and Slavonia influenced Bjelovar-Križevci County as well, which meant a constant shortage of financial resources, weak financial power of the Croatian and Slavonian banks and their inability to finance some important economic activities. Mortgage loans appeared in even bigger number, but they were of small amounts and in this area they could not have the initiating role to start any important economic activity. In all these processes Bjelovar-Križevci County shared the destiny of Croatia and Slavonia without any significant differences.